

Interculturele verhoudingen op Amsterdamse scholen voor voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs

Amsterdam, 25 mei 2005

1 Inleiding

Voor u ligt het tweede deel van het onderzoek naar interculturele verhoudingen in het Amsterdamse onderwijs, dat in opdracht van de Bestuursdienst van de Gemeente Amsterdam is uitgevoerd. Het eerste deel van het onderzoek is april 2005 afgerond en heeft de situatie in het basisonderwijs als onderwerp.

In dit tweede deel zijn de interculturele verhoudingen op het voortgezet- en middelbaar beroepsonderwijs aan de orde. Basis voor dit rapport vormen diepte interviews met 46 medewerkers van Amsterdamse scholen voor voortgezet- en middelbaar beroepsonderwijs. Met hen is gesproken over de interculturele verhoudingen tussen leerlingen en over de invloed van nationale en internationale ontwikkelingen op de verhoudingen tussen leerlingen en tussen leerlingen en leerkrachten. Ook is gevraagd naar de behoefte van scholen aan externe ondersteuning op het terrein van interculturele verhoudingen.

Voor dit tweede deel van het onderzoek zijn (meerdere) bezoeken gebracht aan 25 schoollocaties¹, voor praktijkonderwijs (4), vmbo (7), mbo (7) en HAVO/VWO(6). Op de bezochte scholen heeft 30% tot 100% van de leerlingen een allochtone achtergrond.

Vooraf

De algemene conclusie van dit onderzoek is dat op 21 van 25 bezochte scholen sprake is van redelijk tot goede interculturele verhoudingen tussen leerlingen. Op deze scholen zijn de interculturele verhoudingen de laatste jaren niet gewijzigd of in het geval van 4 scholen zelfs verbeterd.

Op 4 van de 25 bezochte scholen is het beeld minder positief, waarvan op 3 scholen met enige regelmaat sprake is van kortstondige spanningen tussen etnische groepen en op één school de interculturele verhoudingen tussen leerlingen structureel slecht zijn.

De constatering dat interculturele verhoudingen tussen leerlingen op de meeste scholen ongewijzigd zijn, betekent niet dat de (inter)nationale spanningen geen weerslag hebben op het onderwijsklimaat. Dit is namelijk zeker wel het geval. Zo hebben de aanslagen in New York en de inval in Irak nauwelijks invloed gehad op de omgang tussen leerlingen, maar hebben deze gebeurtenissen wel een grote impact gehad op de verhouding tussen Marokkaanse en Turkse moslimleerlingen en leerkrachten én meer in het algemeen op de band van deze leerlingen met de samenleving. Die constatering achten wij van belang en komt daarom in een aparte paragraaf aan de orde.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 opent met de conclusies. In hoofdstuk 3 staan de huidige aanpak van scholen, evenals adviezen voor de toekomst beschreven. Een samenvatting van het onderzoek is vervolgens in hoofdstuk 4 te vinden.

¹ Het gaat om 25 schoollocaties, behorend tot 20 Amsterdamse scholen of scholengemeenschappen voor voortgezet- en middelbaar beroepsonderwijs. In het belang van de leesbaarheid spreken wij in de rest van de tekst over 25 scholen.

2 Conclusies

Verhoudingen algemeen

- Op de meerderheid van de scholen is sprake van een verruwing van omgangsvormen – o.a. schelden en intimidatie - die een negatieve invloed heeft op de verhouding tussen leerlingen onderling en tussen leerlingen en leerkrachten.
- De verruwing van omgangsvormen doet zich het meest voor op scholen voor praktijkonderwijs en (V)MBO. Echter niet op alle scholen in dezelfde mate.
- Vooral scholen (V)MBO ervaren dat de omgangsvormen en de veiligheid van op school negatief worden beïnvloed door zorgleerlingen met gedragstoornissen en grensoverschrijdend gedrag en door leerlingen met crimineel gedrag.
- Tweederde van de bezochte scholen voor (V)MBO geven aan onvoldoende in staat te zijn om de (veiligheids)problemen door en van zorgleerlingen en leerlingen met crimineel gedrag, het hoofd te bieden.
- Op de betreffende scholen wordt het schoolklimaat als te onveilig beoordeeld en raakt een deel van de leerkrachten gedemotiveerd.

Interculturele verhoudingen

- Er zijn verschillen tussen scholen als het gaat om de interculturele verhoudingen tussen leerlingen.
- Op 17 van de 25 bezochte scholenlocaties zijn de interculturele verhoudingen tussen leerlingen redelijk tot goed en zijn de verhoudingen afgelopen jaren niet gewijzigd.
- Op 4 van de 25 scholen zijn de interculturele verhoudingen goed en de afgelopen jaren verbeterd, mede doordat scholen intensief intercultureel beleid hebben gevoerd²;
- Op 4 van de 25 bezochte scholen is er (incidenteel) sprake van spanningen tussen leerlingen met een andere culturele achtergrond of religieuze overtuiging;
 - op twee locaties voor MBO zijn de verhoudingen minder goed geworden doordat Marokkaanse jongens - met name in de nasleep van incidenten - radicale uitlatingen doen waardoor zij in conflict zijn gekomen met leerlingen uit andere groepen;
 - op één HAVO/VWO-afdeling zijn de verhoudingen na incidenten kortstondig zijn verscherpt, doordat streng gelovige Marokkaanse meisjes probeerden om islamitische regels op te leggen aan minder of niet gelovige Marokkaanse en autochtone meisjes.
 - op één school voor praktijkonderwijs is al jaren sprake van een dominante groep Surinaams/Antilliaanse meisjes die verbaal niet sterke of in uiterlijk afwijkende meisjes pesten of buiten sluiten, wat op dit moment ten koste gaat van de autochtone meisjes.

Na lestijd en buiten schooltijd

- Op de meerderheid van de scholen is er tijdens de pauze sprake van groepsvorming op basis van etniciteit, die niet tot problemen leidt en al langer bestaat;
- De indruk bestaat dat leerlingen in hun vrije tijd vooral omgaan met leeftijdgenoten uit de eigen etnische groep.
- Islamitische meisjes brengen na school veel tijd door in huis, zodat zij het minst van alle leerlingen in aanraking komen met andere groepen.

Marokkaanse en Turkse leerlingen³ en de verhouding met school en maatschappij

- Sinds ongeveer 6 jaar geleden – en versterkt door de aanslagen in New York – voelen Marokkaanse en Turkse leerlingen zich minder geaccepteerd in de Nederlandse samenleving, zijn zij zich meer gaan bezighouden met hun moslimidentiteit in relatie tot de Nederlandse maatschappij.
- Bij een toenemend aantal Marokkaanse leerlingen (grove schatting 50%) en in mindere mate Turkse leerlingen vermindert de binding met de Nederlandse samenleving, in die zin dat zij negatief denken over hun toekomstkansen in Nederland, zich nauwelijks identificeren met Nederland(ers), de moslimidentiteit als bindende factor ervaren en regelmatig antiwesterse en intolerante denkbeelden uiten.

² Voor een toelichting op het beleid van scholen zie paragraaf 'aanpak en ondersteuning'

³ Het gaat hier om Marokkaanse en Turkse leerlingen uit islamitische georiënteerde gezinnen.

- Vooral Marokkaanse (V)MBO leerlingen uiten steeds vaker antiwesterse denkbeelden, die niet zozeer tegen andere leerlingen als wel tegen het systeem zijn gericht (docent, school, politie, media, 'Nederlandse vrijheden zoals kritiek op godsdienst', het westen, VS etc.).
- Marokkaanse jongens op alle scholen – en het minst op praktijkscholen – uiten een sterker wordende betrokkenheid met Palestijnen en doen negatieve uitlatingen over Israël en joden, die overigens op geen van de bezochte scholen gericht is geweest tegen Joodse leerlingen of leerkrachten.
- Marokkaanse jongens op het praktijkonderwijs en het (V)MBO – doen steeds vaker intolerante uitlatingen (over o.a. homoseksuelen, "te moderne" vrouwen, niet gelovigen) die op tenminste 6 scholen incidenteel ook gericht zijn geweest tegen leerlingen of leerkrachten en heeft geleid tot demotivatie bij een deel van de leerkrachten op de betreffende scholen.
- Een klein percentage van de Turkse en Marokkaanse leerlingen op HAVO/VWO en MBO 3 & 4 radicaliseert in die zin dat zij een streng religieuze levensstijl combineren met extreme antiwesterse opvattingen en verbitterde ideeën over (kansen in) de Nederlandse samenleving. Overigens zonder dat zij een negatieve houding aannemen tegenover onderwijs, docenten of leerlingen.
- Geen van de bezochte scholen – op één school na⁴ - heeft zorg geuit over mogelijk gebruik van geweld door radicaliserende en/of streng religieuze leerlingen.

⁴ De betreffende school heeft 4 jaar geleden de politie ingeschakeld omdat het vermoeden bestond een leerling voor jihad naar Afghanistan was vertrokken (zie paragraaf radicalisering).

3 Huidige aanpak en adviezen voor de toekomst

Verhoudingen algemeen

De omgangsvormen van en verhoudingen tussen leerlingen zijn het meest positief op scholen met:

- kleine en overzichtelijke locaties⁵ die de mogelijkheid hebben om te werken met kleinere klassen;
- lesprogramma's waarin het versterken van sociale vaardigheden en agressiebeheersing structureel is opgenomen;
- een helder beleid om leerlingen en ouders aan te spreken op gedrag;
- korte lijnen naar jeugdzorg en instellingen in de buurt van de school
- financiële ondersteuning voor bijscholing leerkrachten gericht op de specifieke situatie per school.

Als het gaat om verbetering van algemene verhoudingen vragen scholen voor (V)MBO aan de gemeente om mede zorg te dragen voor:

- kleine en veilige schoollocaties;
- een vermindering van het aantal zorgleerlingen en leerlingen met crimineel gedrag in het regulier onderwijs, door meer plaatsingmogelijkheden te creëren op speciaal onderwijs en opvang;
- dat scholen voldoende interne hulp of doorverwijzingmogelijkheden hebben om de problematische thuissituatie van leerlingen via een gezinsaanpak te verbeteren.

Interculturele verhoudingen

Interculturele verhoudingen worden het meest positief beoordeeld op scholen met:

- een evenwichtige verdeling van leerlingen uit verschillende bevolkingsgroepen en woonbuurten (een constatering die overigens nadrukkelijk ook voor zwarte scholen geldt);
- een gemengd leerkrachtenteam en een duidelijke, door leerkrachten en directie gedeelde visie;
- een structurele plaats in het onderwijsprogramma voor projecten gericht op het tegengaan van intolerantie en racisme (en die op 4 bezochte scholen reeds effect hebben bewezen) ;
- scholen met een buitenschoolse activiteiten waardoor groepen elkaar in de vrije tijd ontmoeten.

Als het gaat om interculturele verhoudingen kan de gemeente ondersteuning bieden door:

- onder scholen voor voortgezet onderwijs en mbo bekendheid te geven aan succesvolle projecten gericht op het tegengaan intolerantie en racisme⁶;
- initiatieven ondersteunen die de koppeling maken tussen school en vrije tijdsbesteding, waardoor leerlingen uit de verschillende etnische groepen elkaar na schooltijd ontmoeten.

Marokkaanse en Turkse leerlingen

Scholen die erin slagen om leerlingen positieve toekomstbeelden te geven uiten het minste zorg over de binding die leerlingen hebben met Nederland(ers). De betreffende scholen geven aan dat individueel contact met leerlingen (o.a. mentoring, werken in kleine groepen en klassen) door een multicultureel team én het opdoen van positieve (werk)ervaringen daarbij succesfactoren zijn. Voor leerlingen op HAVO/VWO-niveau vormt dit laatste minder een probleem, dan bij leerlingen op praktijkscholen en (V)MBO, waar het tekort aan stageplaatsen een enorm probleem vormt.

De gemeente kan een belangrijke rol vervullen als het gaat om het verbeteren van het welbevinden van moslimleerlingen en het verminderen van de negatieve houding ten opzichte van de maatschappij, andere bevolkingsgroepen en andersdenkenden. Op basis van de interviews met deskundigen uit het Amsterdamse onderwijs adviseren wij dat de gemeente;

- prioriteit geeft aan het creëren van stage- en werkervaringsplaatsen voor (V)MBO-leerlingen om het negatieve toekomstbeeld van jongeren te vervangen door positieve ervaringen met de (eigen kansen in de) Nederlandse maatschappij en Nederlanders;
- een 'denktank' samen te stellen van deskundigen uit de Marokkaanse en Turkse gemeenschap en het onderwijs, die zich buigt over de vraag hoe het onderwijs(programma) aan leerlingen vaardigheden en kennis kan bijbrengen die bijdragen aan een "open, tolerante en relativerende denk- en discussiehouding" .

⁵ Vrijwel alle geïnterviewde docenten pleiten voor kleine en overzichtelijke schoollocaties, bij praktijkonderwijs rond 100 leerlingen en bij overige onderwijstypen voor locaties met maximaal 500 tot 600 leerlingen.

⁶ Vooral de scholen die pas sinds enkele jaren te maken hebben met een sterke toename van allochtone leerlingen, kunnen profijt hebben van deze succesvolle projecten en van deskundigheidsbevordering bij leerkrachten

4 Samenvatting

Verhoudingen algemeen

Vrijwel alle scholen constateren een verruwing in omgangsvormen en een verminderd respect voor autoriteit, docenten en anders denkenden in het algemeen.. De meeste conflicten en intimidaties vloeien niet voort uit diep gewortelde etnische tegenstellingen, hoewel de verruwing in omgangsvormen er ook toe leidt dat er zonder schroom beledigende uitspraken jegens andere bevolkingsgroepen worden gedaan. Leerlingen die (verbaal) zwak zijn of qua kleding of uiterlijk afwijken zijn relatief het meest de dupe van intimidatie en belediging. Dit gedrag neemt toe en vindt plaats op alle onderwijsniveaus. Scholen zien een verband tussen de verruwing van omgangsvormen en de toenemende armoedeproblematiek, verwaarlozing en geweld waarmee leerlingen in aanraking komen.

Scholen voor (V)MBO ervaren dat meningsverschillen met enige regelmaat openlijk worden "uitgevochten en uitgeschreeuwd". Dit gedrag is niet specifiek voor één etnische groep en ook niet nieuw, hoewel leerkrachten menen dat de wijze waarop conflicten worden uitgevochten wel gewelddadiger is geworden. In de regel hebben de afstudeerrichtingen met vooral jongens – zoals techniek – het meest te maken met conflicten.

Docenten op (V)MBO tonen zich in dit kader buitengewoon sceptisch over de toelating van 'zorgleerlingen', vooral diegenen met grensoverschrijdend gedrag en een explosief karakter. Niet alleen zijn deze leerlingen dominant richting andere leerlingen en leerkrachten, zij zijn ook onberekenbaar en daarmee een gevaar voor de veiligheid op school. Overigens hebben ook leerlingen met crimineel gedrag^[1] een negatieve invloed op de verhouding tussen leerlingen en tussen leerlingen en leerkrachten, omdat zij regelmatig grensoverschrijdend gedrag vertonen. Het merendeel van de geïnterviewden docenten is van mening dat reguliere scholen voor VO en MBO – met uitzondering van de praktijkscholen - niet zijn toegerust op deze vraagstukken. De meeste scholen kampen met een tekort aan mogelijkheden voor individuele begeleiding en te grote klassen.

Er zijn aanzienlijke verschillen tussen de scholen als het gaat om (de beoordeling van) de verhoudingen tussen leerlingen en de veiligheid. Docenten op kleine, overzichtelijke scholen⁷ met een helder onderwijs- en veiligheidsbeleid zijn het meest tevreden over de omgangsvormen en de veiligheid op school. Verder beoordelen docenten van scholen met een goede zorgstructuur en korte lijnen naar jeugdzorg en netwerken in de buurt van de school, de verhoudingen tussen leerlingen veel positiever, dan de docenten op de grotere scholengemeenschappen waar deze contacten en netwerken niet bestaan of minder stevig zijn. Met name op deze laatste scholen is sprake van demotivatie onder een deel van de leerkrachten.

Interculturele verhoudingen tussen leerlingen

De meeste scholen constateren dat de omgang tussen leerlingen uit verschillende etnische groepen niet is verslechterd. Tijdens de lessen gaan leerlingen gewoon met elkaar om. In de pauzes is wel sprake van groepsvorming op basis van etniciteit. Groepsvorming gaat doorgaans niet gepaard met spanningen tussen groepen en is in het onderwijsveld al jaren bekend. Het zijn meer gedeelde interesses, dan uitsluiting van anderen die de groepsvorming bepaalt, zo menen docenten.

Op een viertal scholen zijn docenten de afgelopen jaren minder of niet tevreden over de interculturele verhoudingen tussen leerlingen. Het gaat in ieder geval om twee scholen voor MBO, één HAVO/VWO en één praktijkschool. Op de twee MBO's zijn het Marokkaanse jongens die door radicale uitingen – vooral na incidenten - in conflict komen met leerlingen uit andere groepen. Deze spanningen zijn beheersbaar, maar vragen wel regelmatig veel aandacht van docenten.

Op de school voor HAVO/VWO probeerden streng gelovige Marokkaanse meisjes islamitische normen op te leggen aan andere minder gelovige meisjes (waaronder Marokkaanse en autochtone meisjes). Deze spanningen zijn door tussenkomst van de school inmiddels opgelost.

Op de genoemde praktijkschool⁸ is men ontevreden over de interculturele verhoudingen vanwege negatieve groepsvorming door Surinaamse en Antilliaanse meiden. Dat deze meiden graag samen

⁸ Het beeld van de interculturele verhoudingen in het praktijkonderwijs loopt van alle schooltypen het meest uiteen.

klitten en veel onderling en met anderen ruzie maken, is door meerdere scholen gemeld. Op de betreffende praktijkschool vormen vooral de autochtone meisjes de 'zwakke' groep, omdat zij vaker dan allochtone kinderen afwijken in uiterlijk of kleding (bijv. door verwaarlozing of armoede) en een minderheid vormen⁹.

Op de interculturele verhoudingen na schooltijd hebben de bezochte scholen weinig zicht. De indruk bestaat dat leerlingen de vrije tijd vooral doorbrengen met leeftijdgenoten uit de eigen buurt, die vaak uit dezelfde etnische groep komen. Uit bezoeken op scholen in de Westelijke Tuinsteden blijkt dat de leerlingen uit deze regio weinig in aanraking komen met autochtone jongeren. De straat is dé ontmoetingsplek voor jongens, die hierdoor wel in aanraking komen met jongens uit andere groepen die in dezelfde buurt wonen.

Doordat islamitische meisjes na school veel tijd doorbrengen in huis, komen zij het minst van alle jongeren in aanraking met andere bevolkingsgroepen¹⁰.

Verhouding tot Nederlandse samenleving

Marokkaanse en Turkse leerlingen voelen zich minder geaccepteerd in de Nederlandse samenleving dan circa 6 jaar geleden. Deze tendens - die sterker werd sinds de aanslagen in New York en de inval in Irak - wordt met regelmaat aangewakkerd door de als aanval op moslims of de islam ervaren uitspraken van politici of journalisten. Een belangrijke constatering is dat het gevoel onderdeel te (moeten) zijn van de Nederlandse maatschappij mede hierdoor lijkt te verminderen. Bij een toenemend aantal jongeren is sprake van een afnemende binding met de Nederlandse maatschappij, afnemend vertrouwen in een goede toekomst in Nederland, geringe identificatie met Nederlanders en een sterker gevoel van binding met de moslimgemeenschap.

Ruim de helft van de scholen meldt dat er tevens sprake is van een anti-Nederlandse stemming onder een groeiend deel van de Marokkaanse en in minder mate onder de Turkse leerlingen. Een stemming die niet zo zeer tegen klasgenoten, als wel tegen het systeem (school, media, politiek, Nederland, etc.) is gericht. Kenmerk van de anti-Nederlandse stemming is het afkeuren van "Nederlandse vrijheden", zoals bloot op de televisie en vrijheid van kritiek op godsdienst.

Marokkaanse leerlingen

Docenten schatten dat bij circa de helft van de Marokkaanse leerlingen sprake is van afnemende binding met de Nederlandse samenleving. Deze tendens gaat volgens docenten gelijk op met een toegenomen belangstelling voor religie en de moslimidentiteit (zie ook paragraaf radicalisering). Verschillende docenten menen dat Marokkaanse leerlingen - vooral op niveau van praktijkschool en vmbo - zich in geen enkele omgeving thuis voelen. Een docent hierover:

"Ik zie een derde generatie probleem. Deze kinderen groeien op in een vacuüm. Ze vervreemden van alles, ze spreken niet foutloos Nederlands en spreken de taal van de ouders slecht. Ze zijn het niet eens met ouders, niet met school en ook niet met de samenleving".

Een Marokkaanse leerkracht op het VMBO legt uit:

"Religie wordt voor steeds meer Marokkaanse jongeren een vluchtomgeving voor een als onveilig ervaren samenleving. De leerlingen op het VMBO hebben alleen niet de intellectuele vermogens om de islam te doorgronden waardoor ook de religie een onwerkelijke omgeving blijft".

De helft van de scholen geeft aan tevreden te zijn, de andere helft is (zeer)ontevreden, omdat er een anti-Nederlandse stemming zou heersen onder allochtone leerlingen. De scholen die tevreden zijn hebben een kleine locatie, helder beleid richting ouders en leerlingen en rustige schoolomgeving (bijv. geen andere scholen of onrustige situaties in de buurt).

Duidelijk is dat (Inter)nationale spanningen een andere impact hebben op de praktijkschooll leerlingen dan op de overige leerlingen. Praktijkschooll leerlingen zijn over het algemeen beïnvloedbare jongeren, die erg gevoelig zijn voor prikkels en moeilijk grotere verbanden kunnen zien. Hierdoor begrijpen zij de context niet van (inter)nationale conflicten. De spanningen in het Midden Oosten lijken aan hen voorbij te gaan, evenals het antisemitisme. De leerlingen op de praktijkscholen hebben behoefte aan een veilige bekende omgeving en een eenduidige informatie. Het feit dat er over de moord op Van Gogh door ouders en door docenten andere informatie werd gegeven, heeft op een aantal praktijkscholen tot enorme verwarring onder Marokkaanse leerlingen geleid leerlingen.

⁹ Overigens is ook op een andere bezochte praktijkschool sprake van een dominante groep Surinaams/Antilliaanse meiden met intolerant gedrag tegen zwakkere kinderen. Overeenkomst tussen beide praktijkscholen is de onrustige omgeving van en/of in de school.

¹⁰ Op twee bezochte scholen voor (V)MBO (één in Amsterdam West, één in Zuidoost) worden buitenschoolse activiteiten georganiseerd op het terrein van de school, in het belang van ontmoeting en zinvolle vrije tijdsbesteding. Een school in Amsterdam West stelt haar sousterrain ter beschikking als jongerencentrum. Een praktijkschool in Zuidoost probeert het voor alle leerlingen - ook de meisjes - mogelijk te maken om elkaar te ontmoeten en bijvoorbeeld naar schoolfeesten te komen. Dit doen zij door ouders het gevoel te geven dat de school zorg draagt voor goed toezicht en bepaalde leerlingen te halen en thuis te brengen.

Docenten ervaren dat een deel van de moslimleerlingen – vooral leerlingen van Marokkaanse afkomst – moeite heeft met de vrijheid om in Nederland kritiek te mogen hebben op godsdienst. Vanuit dit kader bestaat er ook begrip voor de moord op cineast van Gogh. Soms zeggen de leerlingen dit hardop. Soms vermoeden docenten dat dit het geval is, maar houden de leerlingen zich op de vlakte. Over het algemeen laten de praktijk/VMBO-leerlingen zich ongenueanceerder uit dan HAVO/VWO leerlingen, die zich meer bewust zijn van de opvattingen van docenten en zich daarom voorzichtiger uiten, maar soms ook radicale opvattingen hebben. Leerlingen die intolerante en antiwesterse uitlatingen doen zijn lang niet allemaal praktiserende moslims. Juist op de lagere onderwijsniveaus – waar veel jongens geen strikte religieuze levensstijl hebben – is sprake van een toename van intolerante uitingen.

Marokkaanse leerlingen vragen tijdens de lessen regelmatig aandacht voor het onderwerp de discriminatie van moslims en Marokkanen. Meer dan leerlingen uit andere etnische groepen voelen Marokkaanse leerlingen zich gediscrimineerd in het uitgangseven en op de arbeidsmarkt. Het verkrijgen van een stageplek is voor deze leerlingen buitengewoon belangrijk, menen alle geïnterviewden. Leerkrachten zien een direct verband tussen het slagen van een stage, het opdoen van positieve (werk)ervaring en het vertrouwen in de maatschappij. Verschillende leerkrachten hebben concrete voorbeelden van leerlingen die na het mislukken van sollicitaties of een stage in een korte periode zeer verbitterd en gedemotiveerd zijn geraakt. Voorbeelden van het effect van positieve werkervaring zijn ook vaker genoemd; bijvoorbeeld van leerlingen die al op het criminele pad waren en die na een geslaagde stage weer op school verschijnen om een diploma te halen.

Turkse leerlingen

Zoals gezegd hebben ook Turkse moslimleerlingen anti-Nederlandse sentimenten. De negatieve berichtgeving over moslims in de pers keuren zij af, hoewel het bij hen minder gevoelens van frustratie lijkt op te roepen dan bij de Marokkaanse jongeren het geval is. Een veel genoemde verklaring is dat Turkse leerlingen zich voor hun toekomst minder afhankelijk voelen van Nederland of Nederlanders en daardoor minder kwetsbaar zijn. Meer dan Marokkaanse moslims, richten de Turkse moslimleerlingen zich op de eigen gemeenschap en op het moederland. Een groot deel van de Turkse leerlingen heeft na schooltijd en in het weekend een bijbaantje in een Turks bedrijf. Ook op school spreken zij vaker in de taal van hun ouders.

Het debat over de toetreding van Turkije tot de EU en de negatieve uitlatingen hierover van Tweede Kamerlid Geert Wilders hebben een negatief effect op het welbevinden van Turkse leerlingen. Vooral HAVO/VWO leerlingen van Turkse komaf zeggen zich sinds de discussies over toetreding tot Europa en de moord op Van Gogh minder gewaardeerd te voelen in Nederland. Docenten merken op dat Turkse leerlingen vaker dan enkele jaren geleden aangeven terug te willen naar Turkije.

Het aantal Turkse moslimmeisjes dat voortijdig het MBO verlaat vanwege uithuwelijking naar het buitenland neemt toe. Op de bezochte MBO locaties gebeurt het naar schatting drie, vier maal per jaar dat meisjes van de ene op de andere dag compleet uit het zicht verdwijnen. Bij navraag bij familie blijkt dan dat de meisjes niet meer in Nederland zijn, wat door docenten vertaald wordt als een afnemend vertrouwen van de ouders in een toekomst van hun kind in Nederland.

Verhouding leerlingen en leerkrachten

De constatering dat Marokkaanse en Turkse leerlingen zich minder geaccepteerd voelen in de Nederlandse maatschappij doet zich ook voelen in de verhouding tussen leerlingen en leerkrachten. Een leerkracht van een ROC zegt hierover:

“Het is alsof je constant op de proef wordt gesteld, als ze constant willen weten of je ze nog wel ziet zitten als moslims, ze doen ferme uitspraken om te testen hoe je over ze denkt”.

Docenten ervaren een groeiende kloof tussen de denkwijze van henzelf en die van moslimleerlingen. Dit wordt verklaard vanuit feit dat maatschappelijke onderwerpen vanuit een ander standpunt worden bekeken en gebaseerd zijn op andere nieuwsgaring. Bij moslimleerlingen op praktijk- en voorbereidend beroepsonderwijs speelt de mening van ouders een belangrijke rol, waarbij vooral de ouders op leeftijd conservatief gedachtengoed lijken mee te geven. De nieuwsgaring via tv is van invloed, omdat die ook wordt bepaald door Arabische en Turkse nieuwszenders. En ten slotte is internet voor de nieuwsgaring en de meningsvorming van moslimleerlingen van belang¹¹. Islamitische

¹¹ Op twee scholen voor (V)MBO is geconstateerd dat leerlingen – buiten het zicht van docenten – kijken naar zeer agressieve internetsites, waarop o.a. onthoofdingen van westerse te zien zijn.

leerlingen op HAVO/VWO-niveau gebruiken internet als vraagbaak, vooral voor uitleg over de Islam¹². Islamitische leerlingen op lagere onderwijsniveaus doen dit ook, hoewel de informatie op internet vaak niet aansluit bij deze doelgroep.

Een andere verklaring voor de kloof tussen een deel van de docenten en Marokkaanse leerlingen, is dat Marokkaanse leerlingen weinig zouden openstaan voor andere meningen. Docenten ervaren dat veel Marokkaanse leerlingen thuis niet gewend zijn om te discussiëren. Kritiek op de islam is niet mogelijk, er wordt nauwelijks onderscheid gemaakt tussen cultuur en religie en andere meningen zijn nauwelijks bespreekbaar. Leerlingen zeggen zich met hun standpunten op de koran te baseren. De kennis van de koran is echter zeer gebrekkig, zeker onder leerlingen op praktijkonderwijs en (v)mbo.

(V)MBO docenten worden met enige regelmaat geconfronteerd met antisemitische uitspraken van leerlingen. De docenten plaatsen deze uitspraken in het kader van 'stadiontaal', pubergedrag en afzetten tegen de maatschappij en school. Alleen op één HAVO/VWO is zorg geuit over het antisemitisme van enkele radicaliserende leerlingen, omdat betreffende leerlingen duidelijk een bewustere keuze maken voor radicaal gedachtegoed dan de "schreeuwende" leerlingen op de lagere onderwijsniveaus dat doen (*zie ook paragraaf over radicalisering). Geïnterviewde docenten op alle onderwijsniveaus signaleren dat het historisch besef van leerlingen zeer gebrekkig is; niet alleen over de Nederlandse geschiedenis, maar ook over de Marokkaanse geschiedenis en de geschiedenis van het Middenoosten is weinig bekend. Geschiedenisdocenten op HAVO/VWO-niveau merken op dat er bij Marokkaanse leerlingen wel een grote behoefte bestaat aan informatie over de oorsprong van het Israëlijsch-Palestijns conflict en dat lessen hierover bijdragen aan een positiever discussieklimaat

Een vierde van de geïnterviewde leerkrachten geeft aan gedemotiveerd te zijn geraakt door leerlingen die 'de wereld verdelen in "moslims en niet-moslims" of "in Marokkanen en Joden". Drie geïnterviewde leerkrachten zeggen dat zij om deze reden overwegen uit het onderwijs te stappen. Zij geven aan genoeg te hebben van discussie met leerlingen over antiwesterse ideeën, antisemitisme en homohaat en menen dat Marokkaanse leerlingen te weinig verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen gedrag.

Een deel van vrouwelijke en homoseksuele docenten zegt geconfronteerd te worden met homo- of vrouw onvriendelijke opmerkingen van leerlingen, hoewel zij ook menen dat de uitingen vaak niet persoonlijk maar vooral tegen de "de maatschappij en het westen" zijn gericht. De paar geïnterviewde Joodse leerkrachten worden niet geconfronteerd met intolerant gedrag jegens henzelf, wel met negatieve uitlatingen over Israël in relatie tot de Palestijnen.

Radicalisering

De interpretaties van radicaal gedrag lopen per school en docent sterk uiteen, net zoals de definiëring van wat radicalisering inhoudt.

Voor een deel omschrijven leerkrachten radicalisering als provocerend en extreem gedrag horend bij de leeftijd. Leerlingen zoeken naar een eigen identiteit, zetten zich af tegen de maatschappij door shockerend gedrag en radicale uitspraken. Dit type gedrag is van alle tijden en wordt vooral herkend door docenten op (V)MBO en praktijkscholen.

Voor een ander deel omschrijven docenten de koppeling tussen religie en een anti-Nederlandse, antiwesterse houding, als een nieuw fenomeen, waar vooral HAVO/VWO en MBO (3,4) mee wordt geconfronteerd.

Praktijkscholen, VMBO en MBO niveau 1,2

Leerlingen op scholen en VMBO en MBO 1,2 hebben over het algemeen geen gefundeerde kennis van de islam. Radicalisering heeft op praktijkscholen en scholen daardoor een andere lading dan op de hogere schoolniveaus. Het is niet de religieuze radicalisering van de individuele leerlingen die docenten op praktijkscholen en (V)MBO bezighoudt, maar meer de angst voor de invloed van hoger opgeleide jongeren met leiderschap. Een 25-jarige Marokkaanse docente op praktijkonderwijs zegt hierover het volgende:

"Radicalisering overkomt vooral de jongeren die onzeker zijn over zichzelf, die een negatief beeld hebben van zichzelf en hun toekomst. Het zijn geen positief ingestelde mensen. De jongens die praten over de jihad zijn trouwens vaak helemaal niet praktiserend moslim, zeker niet die op

¹² Overigens lijkt internet voor islamitische leerlingen hét medium om met leeftijdgenoten contact te leggen. De sites gericht op contactlegging worden verreweg het meeste bezocht, melden leerkrachten.

praktijkscholen of vmbo. Ze lopen gewoon achter iemand aan, maar die had ook andere denkbeelden kunnen hebben.... Marokkaanse jongens hebben altijd een leider, een jongen waar ze allemaal tegenop kijken. Als die jongen een dag niet op school is, dan zie je dat de sfeer in de klas meteen veel beter is, dat de rest van de jongens durft om te gaan met andere kinderen. Als de populaire jongen toevallig een jongen is met radicale ideeën, dan volgen ze die, dat is het gevaarlijke. Erbij horen geeft een machtsgevoel en de Marokkaanse jongens trekken toe naar de jongen die dat machtsgevoel het beste weet op te roepen. Als je ze één voor één spreekt weet je dat ze meningsverschillen hebben, in de groep durven ze die niet te uiten, ze volgen de slimmere jongens met meer leiderschap”.

MBO niveau 3,4 en HAVO/VWO

Docenten op MBO niveau 3,4 en HAVO/VWO signaleren een toename van religieus fundamentalisme, met strengere naleving van religieuze kleding en gedragsvoorschriften, waarbij de meerderheid van de leerlingen dit niet combineert met afkering van de Nederlandse maatschappij¹³ en in die zin niet “echt” radicaliseert.

De leerlingen met streng religieuze levensopvattingen beïnvloeden het schoolklimaat doordat zij – meer dan andere leerlingen - aansturen op een discussie over religieuze opvattingen. Tegelijkertijd beschrijven docenten deze leerlingen als rustig en ijverig. Op het MBO waar het schoolverzuim een van de grootste punten van zorg is, vallen de godsdienstige leerlingen op doordat zij vrijwel nooit verzuimen. Een afdeling van een MBO meldt dat er (jaarlijks) een aantal van deze leerlingen in de zomervakantie in het kader van hun geloof naar Saudi-Arabië gaan. Docenten op MBO (3,4) en HAVO/VWO schatten in dat jaarlijks één à twee leerlingen per school wel radicaliseren, in de zin dat zij extreme antiwesterse, antisemitische opvattingen hebben, verbitterd zijn over de Nederlandse samenleving én streng religieuze levensstijl hebben.

Beleid van de scholen is over het algemeen om in contact te blijven en te praten met deze leerlingen, omdat de ervaring is dat leerlingen extreme ideeën na verloop van tijd ook weer loslaten. Twee bezochte scholen – beide HAVO/VWO - hebben in de afgelopen jaren 1x de politie moeten inschakelen in verband met een radicaliserende leerling. Eenmaal omdat er een vermoeden bestond dat de leerling naar het buitenland zou gaan voor een training voor de jihad. Bij een andere school ging het om een Marokkaanse leerling met extreem intolerante opvattingen en een zeer negatieve invloed op medeleerlingen. Nadat hij een homoseksuele docent telefonisch met de dood had bedreigd, is hij opgepakt door de politie en van school verwijderd.

Invloed van schoolbeleid op (interculturele) verhoudingen

De (interculturele) verhoudingen tussen leerlingen zijn mede afhankelijk van heldere en structurele aanpak richting leerlingen, leerkrachten en ouders.

leerlingen

Het overgrote deel van de scholen investeert al jaren in (het verbeteren van) de omgangsvormen van leerlingen en in een veilig schoolklimaat. Een belangrijk onderdeel daarvan is het aan leerlingen bijbrengen van sociale vaardigheden en hanteren van duidelijke gedragsregels.

Het bijbrengen van sociale- en communicatievaardigheden zien alle docenten – en met name in het (V)MBO en praktijkonderwijs - als pure noodzaak. Op scholen die geen structurele aanpak hebben op dit punt, zijn de verhoudingen minder goed en zijn leerkrachten vaker gedemotiveerd. Dit laatste doet zich relatief vaker voor op scholen die pas enkele jaren geleden zijn geconfronteerd met een veranderende leerlingenpopulatie, wat betreft culturele achtergrond (toename aantal allochtone leerlingen) en wat betreft problematiek (toename aantal zorgleerlingen).

Het opstellen van duidelijke gedragsregels wordt ook gezien als voorwaarde voor goede (interculturele) verhoudingen. Verschillende scholen hebben strenge gedragsregels die leerlingen aan het begin van het jaar moeten ondertekenen. Deze betreffen onder andere regels voor omgangsvormen en kledingvoorschriften (geen gezichtbedekkende sluiers, geen petten en jassen, geen djelleba's in de klas) en afspraken als verplichte deelname aan schoolreisjes en gymnastiek.

Door vier scholen zijn projecten ontwikkeld om specifiek intolerantie en racisme tegen te gaan, waarvan de effecten inmiddels positief zijn beoordeeld. De betreffende projecten bestaan vrijwel allemaal uit een onderdeel 'kennis' en een onderdeel 'ervaring'. Het kennis onderdeel behandelt veelal

¹³ Veel genoemde verklaring is dat leerlingen op HAVO/VWO niveau een groter vertrouwen hebben in de eigen toekomst in de Nederlandse maatschappij, dan leerlingen op de lagere niveaus, waardoor zij zich minder vaak tegen de maatschappij keren.

de geschiedenis van verschillende culturele en etnische groepen in verschillende omstandigheden de geschiedenis van de Marokkaanse en de Joodse gemeenschap in Nederland en in Marokko en de rol van Marokko in WOII. Het onderdeel "ervaring" wordt op verschillende wijzen ingevuld, bezoek aan musea, herinneringsplaatsen WOII, gezamenlijke dialoogmaaltijd van leerlingen van een (V)MBO met vrijwilligers van Marokkaanse en Joodse organisaties uit Amsterdam.

Opvallend is dat scholen redelijk solitair opereren op het terrein van (interculturele) verhoudingen. Over de ervaringen met succesvolle projecten en aanpakken worden nauwelijks gecommuniceerd met andere scholen, terwijl daar bij de scholen die nog maar net met dit onderwerp bezig zijn wel behoefte aan bestaat.

Ouders

Ook ouderparticipatie draagt bij aan goede verhoudingen tussen leerlingen. De mate waarin scholen er in slagen om ouders te betrekken varieert enorm en is deels afhankelijk van de achterstanden van de ouders en deels van de aanpak van de school zelf. De ouderparticipatie op scholen met hoogopgeleide ouders loopt redelijk vanzelf, ongeacht etnische afkomst. De ouderparticipatie op scholen met veel kinderen van laagopgeleide en niet-geïntegreerde ouders, is meestal moeilijk van de grond te krijgen. Dit geldt overigens voor ouders uit alle bevolkingsgroepen – ook de autochtone ouders – hoewel de kloof tussen het onderwijs en de niet opgeleide Turkse en Marokkaanse ouders het grootst lijkt te zijn. Deze ouders verschijnen het minst op voorlichtingsavonden, oudergesprekken en diploma-uitreikingen.

De interpretatie van de afwezigheid van ouders is per school en per docent verschillend. Er zijn docenten die de verklaring zoeken in "de andere verwachtingen van de taak van het onderwijs". Andere docenten – vooral op scholen voor (V)MBO - menen dat er meer aan de hand is. Zij menen dat bij een deel van de ouders ook sprake is van desinteresse en gemakzucht. Deze docenten wijzen erop dat ouders wel in beweging komen als het kind door schoolverzuim bij het RMC gemeld dreigt te worden, met als gevolg dat de studiefinanciering stopgezet zou kunnen worden.

Een deel van de scholen heeft gekozen voor een 'dwingend beleid' richting ouders en is daar ook tevreden over. Deze scholen laten bijvoorbeeld niet alleen leerlingen, maar ook de ouders gedragsregels ondertekenen. Zij verplichten ouders (ten minste in de onderbouw) om de rapporten samen met hun kinderen op te halen en om te verschijnen op school als hun kind betrokken is bij incidenten. De mate waarin deze regels worden gehandhaafd en waarin leerlingen en ouders consequent op hun gedrag worden aangesproken lijkt de veiligheid en de omgangsvormen op betreffende scholen positief te beïnvloeden en leidt er toe dat leerkrachten ook bij oplopende spanningen als gevolg van incidenten adequater kunnen reageren.

Een opvallende constatering is dat vier van de bezochte scholen juist zeer goede ervaringen hebben met ouderparticipatie, ongeacht het opleidingsniveau of culturele achtergrond van de ouders. Overeenkomst tussen deze scholen is dat zij een multicultureel leerkrachtenteam hebben en de ouders vanaf het moment van inschrijving wijzen op de wederzijdse afhankelijkheid "school-ouders". Boodschap naar de ouders is om 'de school te zien als een professional die niet zonder de ouders kan functioneren', legt een docent uit. Opvallend is ook dat deze scholen de ouders uitnodigen zodra er iets te melden valt over de leerling én dat zij dit doen op slechte momenten maar ook op goede momenten van de leerling.

Ten slotte. Enkele scholen zijn positief over de contacten met de moskee in hun buurt. Eén school heeft de indruk dat de als liberaal bekend staande moskee in de buurt een matigende invloed heeft op ouders en leerlingen. Een andere school vertelt dat de moskee onmiddellijk na de moord op Van Gogh zijn diensten aanbood. Met deze moskee zijn goede banden en de moskee bemiddelt regelmatig bij conflicten tussen school, ouders en leerlingen.

Leerkrachten

De samenstelling van een 'multi-etnisch' leerkrachtenteam, een gedegen kennis van docenten over de achtergronden van leerlingen uit etnische groepen én de mate waarin docenten en directie een lijn hanteren¹⁴ zijn factoren die de interculturele verhoudingen positief beïnvloeden. Een in dit kader veel genoemd voorbeeld betreft de omgang met de emoties en frustratie van Marokkaanse leerlingen en de reactie van leerkrachten op intolerante denkbeelden van Marokkaanse leerlingen. Alle scholen geven aan dat Marokkaanse leerkrachten en leerkrachten die veel van de

¹⁴ Is reeds behandeld in paragraaf 'verhouding leerlingen en leerkrachten' pag.9.

islam en Marokkaanse cultuur weten, de discussies met Marokkaanse leerlingen beter aankunnen dan collegae die hier weinig van weten.

Uit de interviews blijkt dat discussies tussen en met leerlingen vaker uit de hand lopen bij leerkrachten die leerlingen aanvallen op hun mening. Discussies met leerlingen vragen om een niet veroordelende en open attitude van de leerkracht in combinatie met een goede kennis van de culturele en religieuze achtergrond. Het is juist die attitude die sommige leerkrachten niet (meer) kunnen opbrengen. Een school voor VMBO heeft inmiddels haar beleid op deze ervaring aangepast; na calamiteiten mogen alleen de leerkrachten die extra zijn bijgeschoold de gesprekken met leerlingen voeren. Verder zou demotivatie onder leerkrachten zich sterker voordoen onder oudere leerkrachten, die te weinig flexibel zijn voor de veranderde leerlingenpopulatie en de nieuwe vraagstukken in het onderwijs.